

SIKLÓSI ÁGNES*

**A HATÉKONYSÁG ELEMZÉSÉNEK NÉHÁNY
KÉRDÉSE A MAGYAR AGRÁRGAZDASÁGBAN,
KÜLÖNÖS TEKINTETTEL AZ EU-
CSATLAKOZÁSRA**

A gazdasági tevékenység célja mindig valamilyen eredmény elérése, s ennek érdekében mindig valamilyen ráfordítások, erőforrás felhasználások szükségesek.

A hatékonyság mérése nem egy egyszerű feladat, sok esetben szinte lehetetlen is. Mégis meg kell próbálkozni bizonyos folyamatok, teljesítmények hatékonyságának meghatározásával. Az EU agrárpolitikájának célja többek között a minőségi termelés fokozása és a fajlagos költségek csökkentése, azaz a hatékonyság növelése. A hazai agrárszabályozás feladata tehát – az EU csatlakozási követelmények teljesítésével összhangban – a hatékony mezőgazdasági termelés feltételeinek hosszú távú megteremtése és javítása, valamint az export-támogatások jelentős csökkentése mellett a magyar agrár- és élelmiszeripari termékek világpiaci versenyképességének növelése.

A hatékonyság méréséhez, valamint az összehasonlítható elemzési adatok szolgáltatásához a számviteli rendszerünk továbbfejlesztésére, és EU-konformmá tételére van szükség.

KOPÁNYI MIHÁLY könyvében a következőket olvashatjuk a hatékonyság jelentéséről: a gazdasági szereplők célja többnyire a hozamok és ráfordítások pénzben is mérhető különbségének a maximalizálása, azaz adott felhasznált ráfordítások a legnagyobb kibocsátást eredményezzék, illetve fordítva, hogy adott kibocsátást a legkisebb ráfordítással lehessen előteremteni.

A gazdasági erőforrások szűkösek, így a termelés folyamatosan beleütközik az erőforrások korlátaiba, különösen igaz ez a mezőgazdaságra, tekintve a növénytermesztésre alkalmas földterületek nagyságát. Ez a szűkösség készleteti az

* BGF Pénzügyi és Számviteli Főiskolai Kar, Számvitel Tanszék, főiskolai adjunktus.

embert folyamatosan arra, hogy keresse a módját, eszközeit annak, hogyan lehet azonos erőforrás mennyiséggel egyre többet termelni. Az anyagi javak termelésének megfelelő ütemű növeléséhez – tekintetbe véve a termeléshez szükséges erőforrások esetenkénti szűkösségét és a piaci verseny követelményeit – csökkenteni kell az egységnyi termeléshez tartozó erőforrás szükségletet, mert csak így érhető el, hogy az anyagi javak termelése gyorsabban növekedjék, mint erőforrásaink, vagy akkor is növekedjen, ha egyes erőforrásaink (pl. munkaerő, föld) nem bővülnek.

Alapvetően arra keressük a választ, hogyan lehet az erőforrások hatékonyságát fokozni. A hatékonyság mértéke általában az eredmény és a ráfordítás hányadosa, vagyis az, hogy egységnyi ráfordítással mennyi eredményt sikerül elérni. A hatékonyság mérését a felhasznált erőforrások egységnyi mennyiségére jutó hozammal, vagy ennek reciprokával, az egységnyi hozamhoz szükséges erőforrások mennyiségével valósíthatjuk meg.

Általános képlete a következő:

$$G_h = \frac{H}{E} \quad \text{vagy} \quad G_h = \frac{E}{H}$$

ahol:

G_h = gazdasági hatékonyság

H = hozam (eredmény)

E = felhasznált termelési erőforrás (ráfordítás)

Bár a viszonyítási alapot többnyire az adott helyzet vagy a kialakult szokás dönti el, így a képlet meg is fordítható. Fontos szempont, hogy a hatékonyság mindig konkrét viszonyt fejez ki, tehát például mennyi termelés esik egy hektárnyi területre, ugyanakkor a hatékonyság relatív fogalom, mert csak oly módon fejezhetjük ki, hogy az egyik hatékonyabb a másikhoz viszonyítva. Összehasonlításokat végezhetünk térben és időben is, de mindig csak azt mondhatjuk, hogy valamihez képest hatékony valami. A hatékonyság meghatározása igencsak nehéz és problematikus kérdés, mivel sem az eredményt, sem a ráfordítást nem tudjuk pontosan mérni.

ADAM SMITH már mintegy két évszázaddal ezelőtt kimondta, hogy a láthatatlan kéz működésének köszönhetően a piacgazdaság keretei között az egyes szereplők mellett, hogy a saját önérdekeiket szolgálják, egyidejűleg a közérdeket is a lehető leghatékonyabb módon szolgálják. SMITH tehát a piaci versenyben a kibocsátás és az életszínvonal emelését előmozdító potenciális erőt látott.

A hatékonyság akkor érvényesül, ha a társadalomnak sikerül kihoznia a rendelkezésre álló erőforrásokból a fogyasztói élvezetek lehető legnagyobb mennyiségét. A PARETO-hatékonyság szerint a teljesülésének feltétele, hogy a termelés vagy fogyasztás átrendezésével ne lehessen egyetlen személy hasznosságérzetét sem fokozni egy másik személy hasznosságérzetének csökkentése nélkül. Vagyis senki sem juthat jobb helyzetbe valaki más helyzetének rontása nélkül. (Szigorú feltételezésekkel élve a piacgazdaság allokációs hatékonysággal működik.)

A gazdasági verseny központi kérdése a különböző közgazdasági iskoláknak, melyek alapvetően csak abban térnek el egymástól, hogy milyen szerepet szánanak az államnak. Minél nagyobb a szerepe a versenynek, annál kisebb az állami beavatkozások mértéke.

A közgazdaságtan elmélet a verseny funkcióit három részre bontja:

- a verseny allokációs funkciója: a beruházásra rendelkezésre álló forrásokat olyan termékek előállítására kell fordítani, ami iránt effektív vagy látens szükséglet van,
- a verseny ráfordítás optimalizáló funkciója: az adott terméket vagy szolgáltatást a lehető legkisebb ráfordítással kell előállítani,
- a verseny jóléti funkciója: azt jelenti, hogy a legnagyobb mértékű jóléti többlet a korlátozás nélküli versenyhelyzetben valósul meg.

Ezt a három versenyfunkciót együttesen nevezhetjük hatékonysági funkciónak. Ez kiegészült az elmúlt ötven évben egy negyedik funkcióval, a méltányosságot vagy tisztességet szolgáló célok megvalósításának funkciójával, ami azt jelenti, hogy a verseny eredményeiből, vagyis ezt továbbvetítve a hatékonyság növekedésének eredményéből méltányosan illik osztozni. A termelőknek és a fogyasztóknak osztozniuk kell a jóléti többletből, vagy ha a fogyasztói többlet egyoldalúan termelői többletté válik, akkor a modern versenypolitika képviselői fellépnek (Gazdasági Versenyhivatal stb.).

Hazánkban a mezőgazdaság és az élelmiszeripar kiemelkedő jelentőségű mind a lakosság ellátása, mind a devizatermelés és a foglalkoztatásban betöltött szerepe miatt. Az EU-ban egyre nő az agrár-környezetvédelem és élelmiszerbiztonság szerepe. A modern gazdálkodás feltételeinek megteremtése mellett a magyar termelőket a környezetkímélő termelésre is ösztönözni szükséges. A vállalkozások versenyképessége nagymértékben függ attól, hogy megfelelő-e az információs és döntési rendszerük. Ezért egyre jobban előtérbe kerül mindenhol az olyan számviteli rendszer kialakítása, amely a számviteli törvényben foglaltakon túl biztosítja a vezetők megalapozottabb döntéseihez szükséges információkat. A controlling-eljárások alkalmazását minden vállalkozásnak át kellene vennie, hiszen a mai gazdasági környezetben senki sem mondhat le a tervezés, az ellenőrzés, az információellátás összehangolásáról. Ugyanakkor a gyakorlat azt mutatja, hogy főképp a kisvállalkozások nem élnek a controlling adta lehetőségekkel.

Az információforrás a számvitel, amit úgy kell kialakítani, hogy segítse a tervezés, az irányítás és az ellenőrzési folyamatok koordinálását. Ezen követelményeknek a vezetői számvitel tesz eleget.

Az összehasonlító elemzések elvégzéséhez összehangolt számviteli szabályozásra van szükség, amit a Nemzetközi Számviteli Standardok alkalmazása biztosít. A 41. IAS a mezőgazdaságról szól, amelynek előírásait a 2003. január 1-jével kezdődő, és az azt követő időszakok pénzügyi beszámolóinak elkészítésénél kell alkalmazni.

Ez az IAS azért jelentős, mert alapvető változásokat okoz az egyik legfontosabb gazdasági szektor pénzügyi beszámolási tevékenységében, valamint új alapokra helyezi az értékelést, amennyiben szakít a bekerülési érték alapú számbavétellel. A mezőgazdasági ágazat sajátosságaiból adódik, hogy speciális értékelési rendszer kidolgozása szükséges. Ezek a sajátosságok adódnak a biológiai átalakulásokból, melyek a biológiai eszközök lényegét változtatják meg és sokszor több beszámolási időszakon keresztül zajlanak, valamint az élő eszközök sajátosságaiból, a sajátos mezőgazdasági menedzsment funkciókból és az egyéni kistulajdon jellemző voltából.

A mezőgazdasági tevékenységet végzők által alkalmazott értékelési eljárások különbözősége lehetetlenné teszi az ágazatban tevékenykedők vállalkozások beszámolóinak összehasonlíthatóságát, így a hatékonyságuk mérését is megkérdőjelezi. Például egyes erdőgazdaságok az erdők értékét bekerülési értéken mutatták ki, értékcsökkenést csak a nettó kitermelés erejéig vettek figyelembe, az újraerdősítés költségeit pedig azok felmerülésekor eredménycsökkenésként számolták el. Mások viszont aktiválták az újraerdősítés költségeit, sőt még a folyó költségek egy részét is.

Az új IAS standard csak a biológiai eszközökre vonatkozik, hiszen ezek adják a mezőgazdaság sajátosságait, a készletek és a tárgyi eszközök számviteli elszámolása során a 2. és a 16. IAS előírásokat kell alkalmazni. Ugyanez érvényes akkor is, ha a biológiai átalakulás folyamata már befejeződött, tehát a fát kivágták, a gabonát learatták, vagyis akkor már az eszközökre érvényes általános értékelési előírásokat kell alkalmazni, és nem a mezőgazdaságra megállapított speciális számviteli elveket.

A 41. IAS legfontosabb szabálya, hogy a biológiai eszközöket mérlegfordulónapon a piaci értékükön kell értékelni. A piaci értéken történő számbavétel az a tény indokolja, hogy sok növény esetében hosszú művelési időszakkal kell számolni (például az erdők esetében évtizedekkel). Ha bekerülési értéken értékelünk, akkor a hosszú ideig tartó termelési folyamat tényleges eredménye csak hosszú időszak alatt kerülhet kimutatásra, ami nem mutatja hűen az adott gazdasági tevékenységet, hiszen bevétel ebben az esetben csak az eszköz értékesítésekor kerül kimutatásra, így az előző időszakok eredményét nagymértékben torzíthatja, hogy az értékesítést megelőző, termelési időszakban nem mutat ki nyereséget, sőt veszteségként jelennek meg a termelési költségek, amelyek a készletértékben nem mutathatók ki. Az értékesítés időszakában viszont jelentősen megnő a profit összege.

Minden átalakulási fázis hozzájárul a biológiai eszközökből várható gazdasági haszonhoz. Ezért a piaci értéken történő értékelés pontosan megmutatja az egyes fázisokhoz kapcsolható hasznot. A bekerülési értéken történő értékelés nyilvánvalóan megbízható, hiszen múltbeli adatokon alapszik, míg a piaci értéken történő értékelésnél mindig fennáll bizonytalansági tényező a piaci érték szubjektivitásából adódóan. Mégis ez jelenti a mezőgazdaságból származó eredmény meghatározásának legjobb módszerét. Ezáltal a hatékonyság is nagyobb pontossággal mérhető, és nincs akadálya az időbeli összehasonlításnak, valamint az azonos tevékenységet folytató vállalkozások térbeli összehasonlításának. A jelenleg hatályos számviteli törvény a bekerülési érték alapú értékelést fogadja el, de a változás iránya mindenképpen a piaci alapú értékelés kell, hogy legyen.

A magyar élelmiszer-gazdaságban problémát jelentenek a piac szerkezeti torzulásai, és túl sok az olyan piaci szereplő jelenléte, amelyek nem tudnak költséghatékonyan működni. A mezőgazdaságban a privatizáció szétaprózott birtokstruktúrát hozott létre. Az élelmiszeriparban a nagyobb vállalatokat is kisebbekre bontották fel, hogy a magyar magánbefektetők számára is elérhetővé váljanak. Ez sok esetben vezetett csődhez, hisz a szükséges fejlesztésekhez nem volt meg a kellő erőforrás. Ezek közül sok cég külföldi vezetés alá került és nyereségesé vált. Ezek a vállalkozások további kis cégeket vásároltak fel, koncentrálták a feldolgozó kapacitásokat, valamint az adminisztrációt, és több kisebb üzem bezárására is sor került. Komoly gondot okoz a feldolgozó kapacitá-

sok alacsony kihasználtsága (hús-, sütő-, tejipar). A versenyképesség egyik kulcsterülete az élelmiszeriparban a minőség. Az ezen a területen működő vállalkozásoknak csak egy alacsony hányada felel meg az EU élelmiszerbiztonsági, higiéniai, környezetvédelmi és minőségi előírásainak, ami akadályozza a piac hatékony működését. Gondot okoz az infrastruktúra elmaradott állapota, a logisztikai rendszer fejletlensége, a gazdaságban jelen lévő bizonytalanság és az információhiány. Az információ alapvető erőforrás a modern gazdaságban, az információhoz való hozzájutás az egyik meghatározó tényezője a hatékonyan működő piac kialakulásának. Az élelmiszeriparban működő vállalkozások számára az állami szabályozás kiszámíthatatlansága is komoly gondot jelent. Jelenleg az élelmiszeriparban koncentráció megy végbe, a decentralizált struktúra kezd átalakulni, és hatékonyabban működő nagyobb cégek jönnek létre. A mezőgazdaság és az élelmiszeripar hatékonyságának szempontjából fontos kérdés a magyar támogatási rendszer és az agrárpolitika sikeres megvalósítása. A hazai agrárszabályozás feladatai között fontos szerepet tölt be a támogatások segítségével megvalósuló hatékonyság növelése. Az ország gazdaságának hatékony fejlesztése érdekében célszerű növelni a beruházási támogatásokat, valamint fejleszteni szükséges az infrastruktúrát. A fejlesztési támogatások odaítélésénél fontos szempont, hogy érvényesüljön a szektorsemlegesség elve.

A gyakorlati tapasztalatok azt mutatják, hogy a támogatások sok esetben nem jutnak el a gazdálkodóhoz, és az agrárpolitika a rendelkezésre álló eszközöket nem kellő hatékonysággal használta fel, és ezzel nem megfelelően segítette elő az élelmiszer-gazdaság hatékonyságának és versenyképességének növelését.

HIVATKOZÁSOK

- GUBA FERENC ZOLTÁN [2001]: Transzferek és hatékonyságzavarok az élelmiszer-termékpályákon. Közgazdasági Szemle, 1. sz.
- FERTŐ IMRE [2002]: A mezőgazdasági termelés szerkezetének változásai a fejlett országokban, II. Közgazdasági Szemle, 8. sz.
- KOPÁNYI MIHÁLY [1999]: Mikroökonómia. Hungarian edition Műszaki Könyvkiadó, Budapest
- KOVÁCH IMRE – CSITE ANDRÁS [1999]: A posztoszocializmus vége. A magyarországi nagyvállalatok tulajdonosi szerkezete és hatékonysága 1997-ben. Közgazdasági Szemle, 2. sz.
- SAMUELSON, PAUL A. – NORDHAUS, WILLIAM D. [2002]: Közgazdaságtan. KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft., Budapest
- ERDÉSZ FERENCNÉ et al. [2001]: Az agrárszabályozási rendszer értékelése és továbbfejlesztése 2002-re., AKII, Budapest 2001. 5. szám
- HALMAI PÉTER [2002]: Az Európai Unió agrárrendszere., Mezőgazda Kiadó, 2002. Budapest.
- BARRY J. EPSTEIN – ABBAS ALI MIRZA [2002]: Nemzetközi számviteli standardok Magyarázatok és alkalmazások., Perfekt Rt., Budapest
- KONDOROSINÉ DR. JOBBÁGY KLÁRA [1997]: Egy vezetői eszköz az élelmiszeripari vállalkozásoknál, Számvitel és könyvvizsgálat, 1997. szeptember 9. szám, Budapest.

JUHÁSZ PÁL – MOHÁCSI KÁLMÁN [2001]: Az EU-csatlakozás hatása a hazai élelmiszeriparra. *Közgazdasági Szemle*, 5. sz.